

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ТАРАНЕНКО ІРИНА ВАДИМІВНА

УДК 796:37.015.311–053.6

**ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД ДО ВИХОВАННЯ ВАЖКИХ
ПІДЛІТКІВ У ПРОЦЕСІ ЗАНЯТЬ ФІЗИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ**

13.00.07 – теорія і методика виховання

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Умань – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
Ткаченко Андрій Володимирович,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка, завідувач
кафедри педагогічної майстерності та
менеджменту імені І. А. Зязюна.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Оржеховська Валентина Михайлівна,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини, професор кафедри
спеціальної освіти;

кандидат педагогічних наук
Діхтяренко Зоя Михайлівна,
Інститут проблем виховання НАПН України,
старший науковий співробітник лабораторії
фізичного розвитку та здорового способу життя.

Захист відбудеться «28» лютого 2017 р. о 13⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 74.053.02 в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини за адресою: 20300, м. Умань, вул. Садова, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці та на сайті Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини за адресою: 20300, м. Умань, вул. Садова, 2.

Автореферат розісланий «28» січня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. І. Ревнюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Євроінтеграційні прагнення України, соціально-економічні та політичні зміни, тотальна переоцінка цінностей, максимальне загострення соціальних протиріч вимагають докорінних змін суспільної свідомості, оновлення багатьох орієнтирів моралі та права, зміни світоглядних пріоритетів кожної особистості. Особливо вразливими у цьому контексті є діти і підлітки, адже їхні етичні переконання піддаються руйнівним впливам соціальних катаклізмів. Внаслідок несформованості у них системи стійких морально-вольових якостей, ціннісних орієнтацій вони не можуть адекватно реагувати на певні події й факти, які відбуваються у суспільстві. А це в свою чергу ускладнює адаптацію підлітків до умов навколишнього середовища та провокує порушення ними норм і правил поведінки. Тобто набула загрозливого стану проблема збільшення групи так званих «важких підлітків».

Одним із найважливіших завдань держави в умовах сьогодення є формування соціально активної, фізично здорової і духовно багатой особистості. Необхідність вирішення означеної проблеми визначається низкою державних документів: Конституцією України; Державною програмою «Здорова дитина» на 2008–2017 рр.; Указом Президента України «Про невідкладні додаткові заходи щодо зміцнення моральності у суспільстві та утвердження здорового способу життя»; Законами України: «Про охорону дитинства», «Про освіту» та ін.

Це зумовлює необхідність пошуку шляхів, спрямованих на профілактику та корекцію деструктивних проявів, анти-суспільного способу життя особистості, що зростає. Виняткового значення набуває особистісно зорієнтований підхід до виховання зазначеної категорії підлітків, який ґрунтується на новій концепції виховання, яка полягає в тому, що сама особистість прагне творити, розвивати, вдосконалювати себе, вміє керувати власною життєдіяльністю та відповідально брати активну участь у процесах становлення суспільства. Це, в свою чергу, вимагає від сучасної людини бути фізично та психічно здоровою, активною, гармонійною, творчою та моральною особистістю. Відповідно, виховання важких підлітків полягає у створенні сприятливих умов для виникнення у них бажання і потреби у самопізнанні, самореалізації, самотворенні та передбачає формування і розвиток особистісних цінностей та морально-вольових якостей.

Одним із шляхів виховання важких підлітків є залучення їх до систематичних занять фізичною культурою, оскільки специфіка цих занять дає можливість розвивати особистісні морально-вольові якості у найширшому діапазоні, що є важливим для самореалізації й самоствердження підлітка як особистості. Це пояснюється тим, що фізична культура надзвичайно різнобічна у впливі на тілесно-духовну сферу особистості та дозволяє з'єднати соціальне й біологічне в розвитку людини. Зокрема, виховання дисциплінованості, організованості, самовладання в процесі занять фізичними вправами передбачає систематичне привчання до дотримання встановлених норм, а правила, які існують у різних видах спорту, сприяють розвитку ввічливості, тактовності, відповідального ставлення як до себе, так і до оточуючих. Це також сприяє мобілізації і розвитку інтелектуальних якостей підлітків, прояву особистісних рис, а педагогу дозволяє коректувати

поведінкою підлітків; тим самим заняття фізичною культурою і спортом сприяють ефективному розвитку самостійності, ініціативності.

Проблему виховання важких підлітків досліджували вчені минулого (М. Алємаскін, П. Блонський, Л. Виготський, Л. Зюбін, В. Кащенко, А. Макаренко, В. М'ясищев та ін.) та сучасності (М. Галагузова, О. Гонєєв, А. Капська, О. Кочетов, Н. Ліфінцева, В. Оржеховська, В. Татенко, Г. Товканець, Т. Федорченко, Д. Фельдштейн, Н. Щуркова та ін.).

Виховний потенціал фізичної культури розкрито у наукових доробках як вітчизняних так і зарубіжних вчених (В. Бальсевича, Г. Ващенко, М. Демкова, С. Коровіна, А. Корха, Ю. Курамшина, П. Лєсгафта, Л. Лубишевої, К. Ушинського, Б. Шияна та ін.).

У сучасних умовах надзвичайно актуальною постає проблема розроблення науково обґрунтованого організаційно-методичного забезпечення особистісно орієнтованого підходу до навчання і виховання дітей та підлітків, яке дозволить кожній особистості об'єктивно пізнавати себе і світ, ефективно взаємодіяти з оточуючими, керувати своєю поведінкою, займати активну життєву позицію, при цьому відчувати себе свідомим та відповідальним суб'єктом освітнього процесу.

Так, виховний потенціал особистісно орієнтованого підходу розкривається у працях А. Бойко, О. Бондаревської, О. Вишневського та ін. Особливості впровадження особистісно орієнтованого підходу в навчально-виховний процес освітніх закладів досліджували І. Бєх, С. Подмазін, Г. Сорока, І. Якиманська та ін. Особливості застосування особистісно орієнтованих технологій у сучасній системі фізичного виховання дітей та підлітків знайшли своє відображення у працях В. Бальсевича, С. Барбашова, С. Бєлих, З. Діхтяренко, О. Дубогай, О. Зайчикова, Г. Ключкіної, Л. Лубишевої, С. Моїсеєва та ін.

Але незважаючи на численні дослідження науковцями теоретико-методологічних та методичних засад гуманізації і демократизації навчально-виховного процесу, на сьогодні ще залишаються недостатньо розробленими шляхи реалізації особистісно орієнтованого підходу до виховання важких підлітків у фізкультурній діяльності.

Складність проблеми виховання важких підлітків у процесі занять фізичною культурою та забезпечення особистісно орієнтованого підходу детермінується низкою *суперечностей* між:

– загальнодержавними вимогами до рівня вихованості дітей і підлітків та їхніми особистісними потребами, інтересами, мотивами, системою цінностей кожного, а особливо – важких підлітків;

– розробленістю теоретико-методологічних засад особистісно орієнтованої парадигми освіти та відсутністю чіткого педагогічного забезпечення її реалізації у процесі фізкультурної діяльності важких підлітків;

– необхідністю ефективного формування морально-вольових якостей важких підлітків та недостатнім забезпеченням особистісно орієнтованими методиками розв'язання означеного завдання у процесі занять фізичною культурою.

Отже, актуальність, виявлені суперечності та недостатнє розроблення означеної проблеми у психолого-педагогічній науці зумовили вибір теми дослідження –

«Особистісно орієнтований підхід до виховання важких підлітків у процесі занять фізичною культурою».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри педагогічної майстерності та менеджменту імені І. А. Зязюна Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка «Сучасний досвід та інновації у формуванні педагогічної майстерності майбутнього вчителя, менеджера навчального закладу та фахівця з управління проектами» (протокол № 1 від 31.08.2010 р.). Тема дисертації затверджена вченою радою Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (протокол № 9 від 06.02.2009 р.) та узгоджена в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 9 від 21.12.2010 р.).

Мета дослідження – на основі теоретичного узагальнення досліджуваної проблеми, аналізу практики виховання важких підлітків обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови реалізації особистісно орієнтованого підходу до виховання морально-вольових якостей важких підлітків у позашкільній фізкультурній діяльності.

Гіпотеза дослідження: ефективність реалізації особистісно орієнтованого підходу до виховання морально-вольових якостей важких підлітків у процесі занять фізичною культурою суттєво підвищиться за таких педагогічних умов: залучення важких підлітків у громадські організації фізкультурно-спортивної спрямованості; забезпечення психологічної і методичної готовності тренерів до виховання у важких підлітків морально-вольових якостей; використання інноваційних особистісно орієнтованих форм і методів виховання морально-вольових якостей важких підлітків.

Відповідно до сформульованої мети та гіпотези визначено такі **завдання дослідження:**

1. Проаналізувати проблему виховання важких підлітків у педагогічній теорії і практиці та уточнити сутність ключових понять дослідження.

2. Розкрити виховний потенціал фізичної культури у формуванні особистісних морально-вольових якостей важких підлітків.

3. Визначити критерії, показники та схарактеризувати рівні вихованості особистісних морально-вольових якостей важких підлітків.

4. Теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити комплекс педагогічних умов реалізації особистісно орієнтованого підходу до виховання морально-вольових якостей важких підлітків у позашкільній фізкультурній діяльності.

Об'єкт дослідження – процес виховання важких підлітків у позашкільній фізкультурній діяльності.

Предмет дослідження – педагогічні умови реалізації особистісно орієнтованого підходу до виховання морально-вольових якостей важких підлітків у позашкільній фізкультурній діяльності.

Для реалізації мети та вирішення визначених завдань було використано комплекс загальнонаукових **методів дослідження:** *теоретичних:* аналіз і узагальнення для встановлення вихідних теоретичних положень дослідження й розкриття його понятійно-категоріального апарату; синтез, порівняння,

класифікація, абстрагування й систематизація теоретичних та емпіричних даних, за допомогою яких визначено зміст, форми і методи особистісно орієнтованого підходу до виховання важких підлітків, обґрунтовано критерії, показники і педагогічні умови реалізації особистісно орієнтованого підходу до виховання важких підлітків у процесі занять фізичною культурою; *емпіричних*: діагностичні (анкетування, інтерв'ювання, бесіди, спостереження, метод експертного оцінювання, ранжування) – для накопичення емпіричних даних; педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний) для визначення рівнів вихованості морально-вольових якостей важких підлітків та для перевірки ефективності обґрунтованих педагогічних умов реалізації особистісно орієнтованого підходу до виховання важких підлітків у процесі занять фізичною культурою; *математичної статистики* для обрахування достовірності отриманих даних, перевірки їх вірогідності та підтвердження статистичної гіпотези.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальну роботу здійснено на базі громадських організацій: спортивний клуб «Арміда», асоціація ініціативної спортивної молоді «Спринт», баскетбольний клуб «Полтава-баскет», Полтавська обласна федерація східних єдиноборств «Дракон», Полтавський обласний військово-спортивний центр «Воїн», федерація футболу Полтавської області. До участі в дослідно-експериментальній роботі були залучені 342 важких підлітка та 28 педагогів-тренерів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що:

– *вперше* науково обґрунтовано педагогічні умови реалізації особистісно орієнтованого підходу до виховання морально-вольових якостей важких підлітків у позашкільній фізкультурній діяльності (залучення важких підлітків у громадські організації фізкультурно-спортивної спрямованості; забезпечення психологічної і методичної готовності тренерів до виховання у важких підлітків морально-вольових якостей; використання інноваційних особистісно орієнтованих форм і методів виховання морально-вольових якостей важких підлітків); визначено критерії (особистісно-ціннісний, мотиваційно-вольовий, адаптивно-суб'єктний, комунікативно-поведінковий), показники та схарактеризовано рівні (достатній, середній та низький) вихованості морально-вольових якостей важких підлітків;

– *уточнено* сутність понять: «важкі підлітки», «особистісно орієнтований підхід до виховання важких підлітків», «вихованість морально-вольових якостей»;

– *подальшого розвитку* набули зміст, форми і методи реалізації особистісно орієнтованого підходу до виховання важких підлітків в умовах громадських організацій фізкультурно-спортивної спрямованості.

Практичне значення дослідження полягає в розробці та впровадженні у навчально-виховну позашкільну фізкультурну діяльність програми, статуту громадської організації – спортивний клуб «Арміда» для залучення важких дітей та підлітків до занять фізичною культурою (гімнастикою); авторської програми «Особистісно орієнтований підхід до виховання важких підлітків у позашкільній фізкультурній діяльності»; методичного забезпечення реалізації особистісно орієнтованого підходу до виховання морально-вольових якостей важких підлітків для тренерів позашкільних закладів фізкультурно-спортивної спрямованості; методики діагностування рівнів вихованості морально-вольових якостей важких

підлітків та навчально-методичного забезпечення спецкурсів: «Особистісно орієнтоване фізичне виховання», «Технології тестування рухових здібностей» для підготовки майбутніх вчителів фізичної культури та тренерів у ВНЗ.

Теоретичні положення та практичні напрацювання, науково-методичні матеріали, що викладені в дисертації, можуть використовуватися у навчальному процесі вищих педагогічних навчальних закладів під час вивчення курсів «Педагогіка», «Педагогіка спортивної діяльності», «Методика виховної роботи», а також у системі післядипломної освіти та для підготовки підручників, посібників.

Результати дослідження *впроваджено* у навчально-виховний процес Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (довідка № 4319/01-55/33 від 09.11.2015 р.); громадських організацій: спортивний клуб «Арміда» (довідка № 21 від 02.06.2015 р.); асоціація ініціативної спортивної молоді «Спринт» (довідка № 112 від 08.06.2015 р.); баскетбольний клуб «Полтава-баскет» (довідка № 17/п від 09.06.2015 р.); Полтавська обласна федерація східних єдиноборств «Дракон» (довідка № 45 від 05.06.2015 р.); Полтавський обласний військово-спортивний центр «Воїн» (довідка № 77 від 05.06.2015 р.); федерація футболу Полтавської області (довідка № 94 від 09.06.2015 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження було представлено у доповідях та повідомленнях на науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних* – «Science and Education New Dimension: Pedagogy and Psychology» (Budapest, 2013); «Методика навчання природничих дисциплін у середній та вищій школі (XXI Каришинські читання)» (Полтава, 2014); «Инновационные процессы развития образования: опыт и перспективы» (Россия, Сыктывкар, 2015); *всукраїнських* – «Фізкультурна освіта в євроінтеграційних процесах: проблеми і перспективи» (Полтава, 2013); «Технології здоров'язбереження в загальноосвітніх і вищих навчальних закладах України: проблеми та перспективи» (Полтава, 2015); «Актуальні проблеми навчання і виховання в контексті сучасної освітньої парадигми» (Мукачево, 2015). Результати дослідження обговорювалися та дістали позитивну оцінку на засіданнях кафедри педагогічної майстерності та менеджменту імені І. А. Зязюна Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (2011–2016 рр.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації відображено у 12 одноосібних публікаціях, з яких 6 відображають основні наукові результати, 6 – апробаційного характеру.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, двох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (229 найменувань, зокрема 4 – іноземною мовою), 11 додатків на 47 сторінках. Загальний обсяг виконаного дослідження складає 262 сторінки з них 190 сторінок – основний текст. Робота містить 11 таблиць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, ступінь розробленості проблеми, її зв'язок із науковими програмами, планами, темами; визначено мету, гіпотезу, завдання, об'єкт, предмет дослідження; окреслено комплекс методів;

розкрито наукову новизну і практичне значення одержаних результатів; наведено відомості про апробацію й упровадження результатів дослідження; представлено дані про публікації автора, структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі – *«Теоретичні основи особистісно орієнтованого виховання морально-вольових якостей важких підлітків у процесі занять фізичною культурою»* – здійснено аналіз проблеми виховання важких підлітків у контексті педагогічної теорії та практики; з'ясовано змістову характеристику ключових понять дослідження; визначено особливості здійснення особистісно орієнтованого підходу до виховання морально-вольових якостей важких підлітків у процесі занять фізичною культурою; розкрито виховний потенціал фізичної культури у формуванні особистісних морально-вольових якостей важких підлітків; схарактеризовано критерії, показники та рівні вихованості морально-вольових якостей важких підлітків; представлено методикау їх діагностики, здійснено аналіз вихованості морально-вольових якостей важких підлітків.

У ході аналізу наукових праць з теми дослідження встановлено, що проблема виховання важких підлітків у педагогічній теорії і практиці була і залишається предметом особливої уваги учених педагогів (А. Макаренко, В. Сухомлинський, Г. Троцько, Т. Федорченко, М. Фіцула, С. Шацький та ін.). Соціально-психологічний аспект означеної проблеми розглянутий у працях С. Бадмаєва, П. Бельського, С. Белічевої, Л. Виготського, А. Капської, В. Мясичева та ін. На основі аналізу досліджень вітчизняних та зарубіжних учених (В. Баженов, П. Блонський, В. Куфаєв, О. Личко, В. Лозова, В. Оржеховська, Д. Фельдштейн, Н. Щуркова, В. Ягупов та ін.) встановлено, що важкі у виховному відношенні підлітки – це звичайні діти, у яких наявна специфічна особистісна особливість – важковиховуваність, яка характеризується дефектами розвитку та порушенням норм і правил поведінки. Тому важкі підлітки гостро потребують цілеспрямованого виховання морально-вольових якостей, формування суспільно-значущих ціннісних орієнтацій, мобілізації особистісних ресурсів та стійкої соціалізації.

З'ясовано, що складні закономірності підліткового віку, негативні соціально-економічні та політичні процеси, погляди батьків на виховання та їх педагогічні методи, недоліки у роботі освітніх закладів зумовлюють виникнення категорії важких підлітків.

До категорії *важких підлітків* відносимо підлітків, які є фізично і розумово здоровими, однак при цьому здійснюють свідомий або несвідомий опір цілеспрямованому педагогічному впливу, у них спостерігаються проблеми з прийняттям ціннісних орієнтацій, сформованістю морально-вольових якостей та порушення норм і правил поведінки, що ускладнює становлення їх як особистостей. Вони гостро потребують особистісно орієнтованого підходу з боку педагогів та уваги батьків і однолітків.

Справжньою школою формування морально-вольового досвіду є педагогічно доцільно організована фізкультурна діяльність, яка приносить учням велике емоційне задоволення, при цьому навчально-тренувальний процес є одним із засобів виховання морально-вольових якостей. Дослідження учених (В. Бальсевич, Л. Лубишева, Ж. Суптель, Б. Шиян та ін.) свідчать, що ціннісна орієнтація на спорт посідає провідне місце у шкалі інтересів учнів, оскільки у фізкультурній діяльності

привабливим для підлітків є її висока емоційність, широкі можливості для творчої реалізації, прояву самостійності й ініціативи. Також вагомим є те, що спорт сприяє ранньому (порівняно з іншими видами соціальної діяльності) самоутвердженню особистості, суспільному визнанню, незважаючи на величезні затрати праці, психічної і фізичної енергії для досягнення значних результатів.

Ефективно організована фізкультурна діяльність є основою фізичного виховання і спорту, її розглядають як один з видів людської діяльності, яка забезпечує рухову активність, ефективний розвиток органів і систем, високий рівень здоров'я і працездатності. Поведінка підлітка, який займається спортом, чітко регулюється уставами, правилами змагань, режимом тощо. Це дає можливість брати активну участь у житті спортивного колективу, розвивати соціально значущі мотиви діяльності.

Закладений у фізичній культурі виховний потенціал не може бути реалізований без спеціально розроблених педагогічних технологій, які забезпечують виховання різнобічно розвиненої особистості. Засобом реалізації таких технологій є особистісно орієнтоване виховання, оскільки його метою є психолого-педагогічна допомога особистості (на основі ідей гуманістичної педагогіки) у становленні її «суб'єктності», соціалізації, сприяння життєвому самовизначенню, забезпечення й підтримка при цьому процесів самопізнання, самоактуалізації й самореалізації особистості підлітка, розвитку його індивідуальності. Особистісно орієнтований підхід поєднує виховання та освіту в єдиний процес допомоги, підтримки, соціально-педагогічного захисту, особистісного розвитку тощо.

Завданням особистісно орієнтованого підходу у фізичному вихованні, як зазначають дослідники (О. Дубогай, О. Зайчиков, С. Євсєєв, А. Комков, В. Якимович та ін.), є не формування особистості із заданими фізичними властивостями, а створення умов для повноцінного прояву та різнобічного розвитку особистісних якостей індивіда. Основним засобом досягнення мети фізичного виховання виступають не рухові дії, а особистісно розвивальні ситуації, у яких забезпечується вибір, прийняття та апробація у власному досвіді цінностей фізичної культури. Врахування інтересів і побажань важких підлітків у виборі видів і форм занять у навчальний та позаурочний час, організація занять за спортивною спеціалізацією сприяє створенню мотиваційно-ціннісної та комфортної соціально-психологічної атмосфери, що є необхідною умовою їхнього виховання у процесі занять фізичною культурою.

Особистісно орієнтований підхід до виховання важких підлітків у процесі занять фізичною культурою розуміємо як систему ставлень до важкого підлітка в умовах педагогічно організованого процесу його фізичного розвитку, що передбачає повагу до унікальності та гідності кожної особистості; розвиток та формування природних задатків, особистісних здібностей, морально-вольових якостей, ціннісних орієнтацій; створення атмосфери захищеності, успіху, підтримки та забезпечення суб'єктності важкого підлітка на основі принципів гуманізму, демократизму.

Встановлено, що реалізація особистісно орієнтованого підходу обумовлює використання спортивно орієнтованого та середовищного підходів, сукупність яких забезпечує становлення особистості важкого підлітка у процесі позашкільної фізкультурної діяльності. Важливим завданням у вихованні важкого підлітка є

формування особистісних морально-вольових якостей (спрямованості, характеру, здібностей тощо).

Виховання морально-вольових якостей важких підлітків у процесі занять фізичною культурою розглядається нами як педагогічно керований процес, який спрямований на розвиток морально-вольових потреб, мотивів, інтересів, ідеалів, що проявляються у вольовій активності та єдності моральної свідомості і поведінки. *Вихованість морально-вольових якостей* розуміємо як результат виховання, який проявляється у засвоєнні всіх життєво важливих регулятивно-поведінкових функцій, які визначають цілеспрямовану особистісно-ціннісну поведінку, особистісну суб'єктність, творчу самореалізацію та самовдосконалення через самовиховання.

Для аналізу та оцінювання кількісно-якісних характеристик вихованості морально-вольових якостей важких підлітків визначено такі *критерії*: особистісно-ціннісний, мотиваційно-вольовий, адаптивно-суб'єктний, комунікативно-поведінковий.

Показниками вихованості за особистісно-ціннісним критерієм визначено: усвідомлення себе як особистості; самооцінка власного «Я», своїх здібностей і можливостей; сформованість загальнолюдських суспільно-значущих ціннісних орієнтацій та ставлення до цінностей фізичної культури. Мотиваційно-вольовим – усвідомлення й прийняття норм і правил поведінки та сформованість стійких моральних переконань; рівень фізичної підготовленості. За адаптивно-суб'єктним критерієм: рівень соціальної адаптації; здатність до суб'єкт-суб'єктної взаємодії підлітка з оточуючими, вибір підлітком суб'єктної позиції (бажання та готовність здійснювати спільну діяльність, бути активним). Показниками вихованості за комунікативно-поведінковим критерієм є: володіння вміннями і навичками здорового способу життя, здатність до фізичного самовиховання та самовдосконалення; здатність до групової взаємодії (робота в команді (групі), прийняття спільних рішень, вміння відстоювати свою позицію, досягати компромісу, толерантність тощо); володіння мовною культурою; наявність альтруїстичних мотивів поведінки.

На основі визначених критеріїв та їх показників охарактеризовано три рівні вихованості морально-вольових якостей важких підлітків: достатній, середній і низький.

Достатній рівень вихованості морально-вольових якостей характеризується: адекватною самооцінкою власного «Я», своїх здібностей та можливостей; сформованістю загальнолюдських цінностей (цінність людського життя, добра, справедливості, істини, свободи) та цінностей більш вузько соціальних (колективізм, солідарність, повага, соціальний успіх, конкурентність); рівноправним співвідношенням цінностей індивідуалізму та колективізму, осмисленням і прийняттям цінностей фізичної культури і спорту, позитивним ставленням до фізичного виховання; сформованістю стійких моральних переконань (уміння аналізувати вчинок, оцінювати його з позиції глибоко усвідомлених моральних норм, здійснювати моральний вибір); достатнім рівнем розвитку фізичних якостей (сили, витривалості, швидкості, рівноваги); високим рівнем соціальної адаптації; активною суб'єктною позицією (участь у різних видах громадської діяльності, направленість на побудову довірливих відносин, стійкий інтерес до роботи у

самоврядуванні); усвідомленням та стійким дотриманням здорового способу життя, мовної культури (змістовність і частота використання слів звертання, подяки, образність мови, відсутність лайливих слів і виразів); співпрацею та співтворчістю з педагогами, батьками, однолітками (обговорення проблем, прийняття спільних рішень, здатність до компромісів, вміння слухати, здатність реалізувати у груповій взаємодії особистісні потреби); альтруїстичною спрямованістю поведінки (усвідомлена, добровільна допомога іншим); яскраво вираженою здатністю до фізичного самовиховання та самовдосконалення.

Середній рівень вихованості морально-вольових якостей передбачає: незначні складнощі у пізнанні та оцінці власного «Я», своїх здібностей і можливостей (не завжди об'єктивне оцінювання); адекватне прийняття загальнолюдських і суспільних ціннісних орієнтацій та цінностей фізичної культури і спорту (хоча у практичній діяльності це носить мінливий характер, спостерігаються порушення співвідношення цінностей індивідуалізму та колективізму); нестійкий прояв моральних переконань, належний рівень розвитку фізичних якостей; адекватне прийняття загальноприйнятих норм і правил поведінки (проте не завжди можуть протистояти негативним впливам); середній рівень соціальної адаптації (спостерігаються труднощі у пристосуванні до соціальної дійсності, залежність поведінки від думки інших); ситуативну суб'єктну позицію (не завжди проявляють ініціативу у громадській діяльності, у самоврядуванні, у становленні довірливих відносин); ситуативне дотримання здорового способу життя, мовної культури (адекватна частота використання слів звертання, подяки, образність мови, іноді спостерігається присутність лайливих слів і виразів), середній рівень взаємодії з педагогами, батьками, однолітками (здатні до співпраці в групі, але більше схильні до індивідуальної роботи; намагання співвідносити власні бажання з інтересами інших людей (можуть домовлятися та узгоджувати свої дії з іншими, здатні вести конструктивний діалог, хоча вибірково); наявність альтруїстичних мотивів поведінки, здатність до фізичного самовиховання та самовдосконалення.

Низький рівень вихованості морально-вольових якостей характеризує: нездатність пізнати та адекватно оцінити власне «Я», свої здібності і можливості, фрагментарний прояв або неприйняття загальнолюдських і суспільних ціннісних орієнтацій та цінностей фізичної культури і спорту; перевага цінностей індивідуалізму; відсутність моральних переконань (нездатність аналізувати вчинок, оцінювати його з позиції моральних норм, невміння здійснювати моральний вибір), низький рівень розвитку фізичних якостей, неприйняття та систематичне недотримання норм і правил поведінки. Низький рівень соціальної адаптації (неадекватно сприймають соціальну дійсність); відсутність бажання до прояву суб'єктної позиції (відсутність ініціативи у громадській діяльності, у становленні довірливих відносин, небажання долучатися до органів самоврядування); відсутність вмінь і навичок здорового способу життя, відсутність мовної культури (низька частота використання слів звертання, подяки, недостатня образність мови, систематичне використання лайливих слів і виразів) та взаємодії з педагогами, батьками, однолітками (не дотримуються норм спільної діяльності, не мають бажання співвідносити власні устремління з інтересами інших, конфліктні, агресивні, низька здатність до діалогу); відсутність альтруїстичних мотивів

поведінки, здатності до фізичного самовиховання та самовдосконалення (хоча є бажання мати високий рівень фізичної підготовленості).

Діагностика рівнів вихованості морально-вольових якостей важких підлітків проводилася за допомогою комплексу взаємопов'язаних методів і методик: опитувальник Г. Казанцевої, адаптована методика «Ціннісні орієнтації» (М. Рокич), методика визначення показників соціальної адаптації Коуела; авторські опитувальники: «Відношення до цінностей фізичної культури», «Моральний вибір», «Позиція життєтворення важкого підлітка»; спостереження за діяльністю важких підлітків, комплекс рухових тестів, бесіди.

З'ясовано, що для досліджуваного контингенту важких підлітків характерний такий розподіл за рівнями вихованості морально-вольових якостей: достатній рівень мають 6,75 % респондентів, середній – 29,85 %, низький – 63,4 %.

На основі узагальнення отриманих у процесі дослідження результатів, констатовано, що для важких підлітків характерними є такі негативні прояви: вибір поведінки, яка не відповідає суспільним нормам; труднощі у визначенні наслідків своєї поведінки; неправильне тлумачення і розуміння суспільних норм; нездатність продемонструвати соціальні навички, необхідні в конкретній ситуації, контролювати спонтанну або агресивну поведінку; несформованість морально-вольових якостей. На основі систематизованих результатів діагностики серед загальної кількості підлітків, віднесених нами до категорії важких, виокремлено експериментальну та контрольну групи.

У другому розділі – «Педагогічні умови реалізації особистісно орієнтованого підходу до виховання морально-вольових якостей важких підлітків у позашкільній фізкультурній діяльності та їх експериментальна перевірка» – теоретично обґрунтовано та експериментально апробовано педагогічні умови реалізації особистісно орієнтованого підходу до виховання морально-вольових якостей важких підлітків у позашкільній фізкультурній діяльності; описано зміст їхньої реалізації; проаналізовано хід та результати дослідно-експериментальної роботи.

На основі вивчення наукових джерел, аналізу виховної практики та результатів констатувального етапу експерименту визначено такі педагогічні умови реалізації особистісно орієнтованого підходу до виховання морально-вольових якостей важких підлітків у позашкільній фізкультурній діяльності: залучення важких підлітків у громадські організації фізкультурно-спортивної спрямованості; забезпечення психологічної і методичної готовності тренерів до виховання у важких підлітків морально-вольових якостей; використання інноваційних особистісно орієнтованих форм і методів виховання морально-вольових якостей важких підлітків.

Встановлено, що в умовах сьогодення проблема соціального становлення особистості та виховання важких підлітків у позашкільних навчальних закладах актуалізувалася. Це пов'язано з тим, що позашкільне виховне середовище дає можливість важким підліткам дієво і якісно, корисно і змістовно проводити своє дозвілля, забезпечує перспективи для розвитку і формування важкого підлітка як особистості, сприяє його інтеграції в соціум. Під *соціально-виховним середовищем* ми розуміємо середовище, яке здійснює цілеспрямований вплив на свідомість та

поведінку важкого підлітка, формуючи при цьому морально-вольові якості, ціннісні орієнтації, адекватну самооцінку та позитивну мотивацію до занять фізкультурною діяльністю, тим самим сприяючи соціалізації його особистості. Структурними компонентами цього середовища виокремлено громадські організації фізкультурно-спортивної спрямованості.

Залучення важких підлітків у громадські організації фізкультурно-спортивної спрямованості відбувалося на основі врахування індивідуальних особливостей, особистісних орієнтацій, бажань, можливостей і провідних мотивів кожного важкого підлітка. Саме ця організаційна форма спроможна охопити велику кількість дітей і підлітків, сприяє підвищенню рівня їхнього здоров'я, організації педагогічно-доцільного дозвілля, популяризації певного виду спорту, становленню важкого підлітка як особистості, враховуючи його бажання, захоплення, інтереси, потреби, мотиви. Цьому сприяє «свобода дій», яку отримали засновники громадських організацій щодо їх створення, визначення структурно-змістового компоненту навчально-тренувального та виховного процесу. Адже громадські організації фізкультурно-спортивної спрямованості створюються і діють на засадах добровільності, самоврядування, законності, виборності та підзвітності керівних органів, гласності в роботі та рівноправності своїх членів.

Ґрунтуючись на ідеї співробітництва та співтворчості дорослих і дітей, в основу реалізації особистісно орієнтованого підходу до виховання морально-вольових якостей важких підлітків у цих організаціях покладено концепцію комунікативної гуманістичної взаємодії тренера і підлітка, яка структурується за певними напрямками: створення довірливих суб'єкт-суб'єктних відносин на основі здорового, сприятливого соціально-психологічного клімату; досягнення співпраці між усіма учасниками навчально-виховного процесу; розвиток гуманістичних установок, активізація мотиваційної сфери особистості важкого підлітка. Реалізації зазначених напрямів сприяє школа активу, яка створюється і діє при громадській організації – спортивний клуб «Арміда», забезпечуючи тим самим суб'єктність кожного важкого підлітка.

Реалізація цієї педагогічної умови забезпечувалась визнанням підлітків суб'єктами формування перспективи та організації діяльності об'єднання, вироблення загальних вимог, оцінок, суджень, створення умов для реалізації прав і свобод особистості, а не пасивним об'єктом виховних впливів. З метою систематичного спостереження за динамікою приросту результатів у фізкультурній діяльності важких підлітків, розвитку у них навичок самоконтролю і самовиховання та формування позитивної мотивації до фізкультурної діяльності педагогічно доцільним визначено ведення ними щоденника самоконтролю – «Сходинки до успіху». Тренер систематично контролював ведення щоденника, аналізував записи, зроблені спортсменом, та записував свої рекомендації та побажання. Враховуючи те, що основною складовою фізкультурної діяльності є змагання (головна мета яких – досягнення найвищого результату – перемоги над суперником), особливу увагу приділяли формуванню у важких підлітків умінь та навичок чесно вести спортивну боротьбу, поважати суперника, вміти гідно програвати, контролювати емоції та критично аналізувати свої виступи. Цьому сприяло знання та дотримання вимог «Спортивного кодексу честі олімпійця України».

Необхідність *забезпечення психологічної і методичної готовності тренерів до виховання у важких підлітків морально-вольових якостей*, як друга педагогічна умова, зумовлена тим, що тренер виступає центральною фігурою у навчально-тренувальному і виховному процесі. Від його особистісних якостей, педагогічної майстерності, професійної компетентності залежать не тільки спортивні досягнення підлітків, але й становлення їх як особистостей. Провідним напрямом діяльності тренера у цьому процесі є перетворення змісту навчання у засіб виховання.

Установлено, що цьому сприяють ключові навчально-виховні завдання, функціональні обов'язки тренера, специфічні особливості його діяльності, які впливають на характер відносин з важкими підлітками; стилі спілкування та прийоми виховання за рівнем взаємодії, що забезпечують реалізацію особистісно орієнтованого підходу до виховання морально-вольових якостей важких підлітків у позашкільній фізкультурній діяльності. Такий підхід до розуміння впливу тренера у роботі з важкими підлітками, дозволяє вести діалог з вихованцями, створювати атмосферу пошуку шляхів успіху в самоствердженні важкого підлітка як особистості, підвищити його статус, забезпечити суб'єктність важкого підлітка.

Означену педагогічну умову реалізовано за допомогою впровадження спецкурсу «Особистісно орієнтоване фізичне виховання», який інтегрує у своєму змісті теоретичний тезаурус особистісно орієнтованого підходу до виховання морально-вольових якостей важких підлітків у процесі занять фізичною культурою. Метою спецкурсу є формування уявлення тренерів про особливості реалізації особистісно орієнтованого підходу до виховання морально-вольових якостей важких підлітків у позашкільній фізкультурній діяльності. Програмою спецкурсу передбачено ознайомлення з особливостями особистості важкого підлітка; особистісно орієнтованого фізичного виховання; мотивації до занять фізкультурною діяльністю; застосування інноваційних особистісно орієнтованих форм і методів виховання морально-вольових якостей важких підлітків у фізкультурній діяльності. Для тренерів також розроблено елективний курс «Технології тестування рухових здібностей» та методичні рекомендації: «Технології тестування рухових здібностей (практичні заняття)».

Ефективність реалізації зазначеної умови забезпечувалася дотриманням тренерами наступних вимог: цінити та поважати кожного вихованця як особистість; знати про потреби, інтереси мотиви своїх вихованців; демонструвати особисту зацікавленість в особистісному розвитку та успіху кожного вихованця; організовувати необхідні умови для отримання позитивних емоцій як від тренувальних занять, так і фізкультурної діяльності в цілому; брати участь у житті вихованців як в спортивному клубі, так і поза його межами; максимально сприяти інтеграції важкого підлітка в соціум.

Реалізацією третьої педагогічної умови – *використання інноваційних особистісно орієнтованих форм і методів виховання морально-вольових якостей важких підлітків* – передбачено розробку програми «Особистісно орієнтований підхід до виховання важких підлітків у позашкільній фізкультурній діяльності», метою якої є оптимізація процесу виховання морально-вольових якостей важких підлітків у фізкультурній діяльності. Програма передбачає п'ять змістових етапів реалізації особистісно орієнтованого підходу до виховання морально-вольових

якостей важких підлітків (діагностично-адаптивний, комунікативно-розвивальний, творчо-рефлексивний, стимулювально-мотиваційний, операційно-суб'єктний). У програмі визначено основні напрями самовиховання – «Дорожня карта самовиховання «Сім кроків»», якою передбачено зміни у поведінці за активної участі самого важкого підлітка. Такий підхід до реалізації програми дає можливість кожному важкому підлітку проявити себе у різних видах діяльності – як у фізкультурній, так і в громадській (участь у соціальних акціях і проектах, трудовій діяльності, іграх, тренінгах тощо), не порушуючи при цьому законів і норм поведінки, прийнятих у суспільстві, не завдаючи шкоди собі й оточуючим, допомагає відчутти себе значущим для суспільства.

У процесі роботи за програмою свою ефективність довели такі форми, методи і прийоми: навчально-тренувальні заняття у різновікових групах, моделювання проблемних ситуацій; занурення підлітка в ситуацію вільного вибору; ситуації творчості; ситуація успіху; змагання; методи особистісної перспективи, переключення, реконструкції характеру, стимулювання індивідуальної активності; прийоми «авансованої довіри», «виконай роль тренера», «оціни себе сам», «вирішення проблемних ситуацій» та методика встановлення суб'єкт-суб'єктної взаємодії тренера з важкими підлітками.

Виокремлено найбільш ефективні форми і методи виховання морально-вольових якостей важких підлітків у фізкультурній діяльності, які сприяли розкриттю їхніх індивідуальних особливостей та здібностей, забезпечували культуру проведення дозвілля, сприяли становленню суб'єктної позиції важкого підлітка та засвоєнню ним норм і правил поведінки. Зокрема: бесіда (розмова, обмін думками); анкетування (заповнення опитувальника з метою отримання певних відомостей); тестування (оцінювання рівня фізичної та функціональної підготовленості, фізичного розвитку та індивідуальних особливостей); тренінг (заняття, вправи для вдосконалення умінь і навичок); сімейні заходи (круглі столи, лекції для батьків, збори, фізкультурно-спортивні заходи); зустрічі з відомими спортсменами (диспути, семінари, круглі столи, лекції); навчально-тренувальні заняття у різновікових групах (заняття з обраного виду спорту, які передбачають вивчення техніки, тактики, правил змагань та фізичну і функціональну підготовку); моделювання проблемних ситуацій (заняття які передбачають штучне створення проблем і шляхи їх вирішення); занурення підлітка в ситуацію вільного вибору (надання можливості дитині самостійно прийняти рішення в певній ситуації); ситуації творчості (створення умов, за яких проявляється уява, фантазія, здатність до імпровізації та уміння вийти з нестандартної ситуації); ситуація успіху (застосовується до колективу або окремого учня, сприяє формуванню впевненості у своїх силах, підвищенні самооцінки підлітка та мотивації до суспільно-корисної діяльності); змагання (грунтується не тільки на бажанні бути кращим, але й на вольових зусиллях і, як результат, досягнення кращих показників, що підтверджується офіційним визнанням: призове місце, грамота, звання тощо); методи особистісної перспективи, переключення, реконструкції характеру, стимулювання індивідуальної активності тощо; прийоми «авансованої довіри», «виконай роль тренера», «оціни себе сам», «вирішення проблемних ситуацій» тощо.

Таким чином, упровадження виокремлених педагогічних умов сприяло формуванню у важких підлітків загальнолюдських ціннісних орієнтацій, розумінню цінностей фізичної культури, становленню адекватної самооцінки, підвищенню рівня соціальної адаптації, що в свою чергу забезпечило виховання їх морально-вольових якостей та дотримання ними норм і правил поведінки. При цьому враховувалися індивідуальні особливості кожної особистості важкого підлітка. Як результат, на підсумковому зрізі констатовано підвищення рівня вихованості морально-вольових якостей у важких підлітків за всіма критеріями.

Встановлено, що в ЕГ у рівнях вихованості морально-вольових якостей важких підлітків зафіксовано позитивну динаміку (табл.), яка значно перевищувала відповідні показники в контрольних групах.

Таблиця

Динаміка рівнів вихованості морально-вольових якостей важких підлітків ЕГ та КГ (у %)

Рівні	Експериментальна група			Контрольна група		
	До експерименту	Після експерименту	Динаміка	До експерименту	Після експерименту	Динаміка
Достатній	7,7	30,7	+23,0	5,8	9,6	+ 3,8
Середній	30,8	52,0	+21,2	28,9	46,2	+17,3
Низький	61,5	17,3	-44,2	65,3	44,2	-21,1

Відмічено значне підвищення кількості дітей з достатнім рівнем вихованості морально-вольових якостей – з 7,7 % до 30,7 %, та суттєве зниження (на 44,2 %) кількості підлітків з низьким рівнем – з 61,5 % до 17,3 %. Для перевірки вірогідності одержаних результатів використовувався критерій Пірсона χ^2 (хі-квадрат).

Таким чином, фактичні дані, одержані після формуального етапу експерименту, переконують, що впровадження педагогічних умов реалізації особистісно орієнтованого підходу до виховання морально-вольових якостей важких підлітків у позашкільній фізкультурній діяльності сприяє підвищенню рівня їхньої вихованості. На основі отриманих результатів розроблено навчально-методичне забезпечення навчального курсу «Особистісно орієнтоване фізичне виховання» для підготовки майбутніх вчителів фізичної культури та тренерів у ВНЗ.

Результати дослідження дають підстави для висновків, що підтверджують гіпотезу та засвідчують досягнення мети і виконання поставлених завдань.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичний та практичний аналіз проблеми реалізації особистісно орієнтованого підходу до виховання важких підлітків у процесі занять фізичною культурою. Узагальнення результатів наукового пошуку дозволяє зробити такі *висновки*:

1. На основі аналізу наукової літератури з'ясовано, що проблема виховання важких підлітків була предметом уваги як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, утім означений феномен ними розглядається неоднозначно.

У дослідженні уточнено поняття «важкі підлітки» та встановлено причини виникнення означеного педагогічного явища. Так, «важкими» називають підлітків, які є фізично і розумово здоровими, однак при цьому вони здійснюють свідомий або несвідомий опір цілеспрямованому педагогічному впливу, у них спостерігаються проблеми з прийняттям ціннісних орієнтацій, сформованістю морально-вольових якостей та порушення норм і правил поведінки, що ускладнює становлення їх як особистостей. Встановлено, що саме вони гостро потребують особистісно орієнтованого підходу з боку педагогів та уваги батьків і однолітків. У ході дослідження проаналізовано основні причини виникнення цієї категорії підлітків.

Розкрито сутність та особливості особистісно орієнтованого підходу до виховання важких підлітків у процесі занять фізичною культурою. Зокрема, обґрунтовано зміст поняття «особистісно орієнтований підхід до виховання важких підлітків у процесі занять фізичною культурою», який розуміємо як систему ставлень до важкого підлітка в умовах педагогічно організованого процесу його фізичного розвитку, що передбачає повагу до унікальності та гідності кожної особистості; розвиток та формування природних задатків, особистісних здібностей, морально-вольових якостей, ціннісних орієнтацій; створення атмосфери захищеності, успіху, підтримки та забезпечення суб'єктності важкого підлітка на основі принципів гуманізму, демократизму тощо.

2. З'ясовано, що фізична культура має великі потенційні можливості у процесі виховання важких підлітків, оскільки як частина загальнолюдської культури об'єднує духовно-моральні та тілесні чинники розвитку особистості та реалізується в діяльності. При цьому спорт розглядається нами як невід'ємна частина цієї культури, як специфічна форма її реалізації в суспільстві.

Установлено, що специфіка організації позашкільної фізкультурної діяльності позитивно впливає на формування особистості підлітка взагалі (у зв'язку з психофізіологічними особливостями цього періоду життя людини) та важкого підлітка зокрема, оскільки сприяє формуванню морально-вольових якостей, ціннісних орієнтацій, адекватної самооцінки, становленню його соціального статусу, забезпечуючи тим самим вироблення життєтворчої позиції кожної особистості. Виявлено недостатнє використання виховного потенціалу фізичної культури і спорту у корекційно-виховній роботі з важкими підлітками.

3. Визначено критерії, показники та схарактеризовано рівні вихованості морально-вольових якостей важких підлітків. Зокрема, критеріями та показниками вихованості у дослідженні є: особистісно-ціннісний (усвідомлення себе як особистості, сформованість загальнолюдських суспільно-значущих ціннісних орієнтацій та відношення до цінностей фізичної культури), мотиваційно-вольовий (сформованість стійких моральних переконань та усвідомлення і прийняття норм і правил поведінки, рівень фізичної підготовленості), адаптивно-суб'єктний (рівень соціальної адаптації, здатність до суб'єктності) та комунікативно-поведінковий (здатність до групової взаємодії та сформованість мовної культури, здатність до фізичного самовиховання). Сукупність показників означених критеріїв

диференціюється на достатній, середній та низький рівні вихованості морально-вольових якостей важких підлітків.

За даними констатувального дослідження встановлено перевагу низького та середнього рівнів вихованості морально-вольових якостей важких підлітків в експериментальній та контрольних групах, а саме: достатній рівень зафіксовано у 7,7 % підлітків ЕГ та 5,8 % КГ; середній рівень діагностовано у 30,8 % підлітків ЕГ та 28,9 % КГ; низький рівень вихованості морально-вольових якостей – у 61,5 % важких підлітків ЕГ та 65,3 % КГ.

4. У ході дослідження визначено і теоретично обґрунтовано комплекс педагогічних умов реалізації особистісно орієнтованого підходу до виховання морально-вольових якостей важких підлітків у позашкільній фізкультурній діяльності: залучення важких підлітків у громадські організації фізкультурно-спортивної спрямованості; забезпечення психологічної і методичної готовності тренерів до виховання у важких підлітків морально-вольових якостей; використання інноваційних особистісно орієнтованих форм і методів виховання морально-вольових якостей важких підлітків.

Залучення важких підлітків у громадські організації фізкультурно-спортивної спрямованості здійснювалося на основі врахування їхніх інтересів, бажань та можливостей. Діяльність цих організацій спрямована на оздоровлення дітей та підлітків та забезпечення фізкультурного дозвілля, а їх функціонування базується на принципі самоорганізації, що, в свою чергу, дозволяє важким підліткам брати активну участь в організації діяльності зазначених інституцій, забезпечуючи їх суб'єктну позицію.

Забезпечення психологічної і методичної готовності тренерів до виховання у важких підлітків морально-вольових якостей передбачало інструктивно-просвітницьку роботу з тренерами. З цією метою, розроблено та впроваджено спеціальний курс «Особистісно орієнтоване фізичне виховання» та елективний курс «Технології тестування рухових здібностей».

Третю педагогічну умову реалізовано через програму «Особистісно орієнтований підхід до виховання важких підлітків у позашкільній фізкультурній діяльності», мета якої полягає в оптимізації процесу виховання морально-вольових якостей важких підлітків у фізкультурній діяльності. Означена програма передбачає п'ять змістових етапів реалізації особистісно орієнтованого підходу до виховання морально-вольових якостей важких підлітків у позашкільній фізкультурній діяльності в умовах громадської організації «Спортивний клуб»: діагностично-адаптивний, комунікативно-розвивальний, творчо-рефлексивний, стимулювально-мотиваційний, операційно-суб'єктний. У програмі визначено основні напрями самовиховання, розроблена «Дорожня карта самовиховання «Сім кроків»», в якій передбачено зміни у поведінці важкого підлітка за його активної участі.

Порівняльний аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи засвідчив значне підвищення кількості підлітків із достатнім рівнем вихованості морально-вольових якостей – з 7,7 % до 30,7 %, та суттєве зниження (на 44,2 %) низького рівня – з 61,5 % до 17,3 %. Достовірність отриманих даних підтверджено методом варіаційної статистики за критерієм однорідності (критерій Пірсона).

Проведене дослідження не вичерпує всіх пошуково-дослідницьких аспектів означеної проблеми. *Подальшого аналізу та вивчення* потребує визначення особливостей підготовки педагогічних кадрів до корекційно-виховної роботи з важкими підлітками в умовах громадських організацій фізкультурно-спортивної спрямованості; розробка методичного забезпечення корекційно-виховної роботи з важкими підлітками в умовах громадських організацій фізкультурно-спортивної спрямованості. З урахуванням актуальності досліджуваної теми, *рекомендовано* запровадити використання розробленої програми та статуту громадської організації для залучення важких дітей та підлітків до занять фізичною культурою; авторської програми та методичного забезпечення реалізації особистісно орієнтованого підходу для підготовки майбутніх вчителів фізичної культури та тренерів до роботи з важкими підлітками в умовах громадських організацій.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні результати дисертації

1. Тараненко І. В. Оздоровчий та виховний потенціал нетрадиційних видів гімнастики / І. В. Тараненко // Витоки педагогічної майстерності : зб. наук. пр. / Полтавський нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2009. – Вип. 6. – С. 197–202.
2. Тараненко І. В. Проблеми виховання «важких» підлітків: сучасні тенденції / І. В. Тараненко // Витоки педагогічної майстерності : зб. наук. пр. / Полтавський нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2011. – Вип. 8 (1). – С. 281–283.
3. Тараненко І. В. Фізична культура як фактор формування особистісних якостей важковиховуваних підлітків / І. В. Тараненко // Science and Educationa New Dimension. Pedagogy and Psychology. – Budapest, 2013. – Vol. 9. – P. 137–139.
4. Тараненко І. В. Педагогічний потенціал фізичної культури та спорту в підвищенні самооцінки підлітків із девіантною поведінкою та підлітків-спортсменів / І. В. Тараненко // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К., 2014. – Т. XVI, ч. 1, 2. – С. 424–430.
5. Тараненко І. В. Роль корекційно-педагогічної діяльності у вихованні підлітків з девіантною поведінкою / І. В. Тараненко // Педагогічна освіта: теорія і практика : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський, 2015. – Вип. 18. – С. 99–105. – (Міжнародна науково-метрична база INDEXCOPERNICUS).
6. Тараненко І. В. Позашкільне виховне середовище – громадська організація «Спортивний клуб» як засіб реалізації особистісно орієнтованого підходу до виховання важких підлітків / І. В. Тараненко // Педагогічна освіта: теорія і практика : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський, 2015. – Вип. 19, ч. 2. – С. 74–79. – (Міжнародна науково-метрична база INDEXCOPERNICUS).

Опубліковані праці апробаційного характеру

7. Тараненко І. В. Соціально-педагогічні основи профілактики девіантної поведінки підлітків засобами фізичної культури і спорту / І. В. Тараненко // Фізкультурна освіта в євроінтеграційних процесах: проблеми і перспективи :

матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 25–26 квіт. 2013 р. – Полтава, 2013. – С. 168–173.

8. Тараненко І. В. Роль вчителя фізичної культури у роботі з «важкими» підлітками / І. В. Тараненко // Методика навчання природничих дисциплін у середній та вищій школі (XXI Каришинські читання) : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 29–30 трав. 2014 р. – Полтава, 2014. – С. 18–20.

9. Тараненко І. В. Формування морально-вольових якостей підлітків у процесі занять фізичною культурою і спортом / І. В. Тараненко // Технології здоров'язбереження в загальноосвітніх і вищих навчальних закладах України: проблеми та перспективи : матеріали Всеукр. студ. наук.-практ. конф., 21–22 жовт. 2015 р. – Полтава, 2015. – С. 125–128.

10. Тараненко І. В. Сутність і зміст соціальної поведінки / І. В. Тараненко // Актуальні проблеми навчання і виховання в контексті сучасної освітньої парадигми : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених і студ., 22–24 жовт. 2015 р. – Мукачево, 2015. – С. 262–264.

11. Тараненко І. В. Роль физкультурно-спортивной деятельности в формировании морально-волевых качеств трудных подростков / И. В. Тараненко // Инновационные процессы развития образования: опыт и перспективы : материалы Всерос. науч.-практ. конф., 17–18 декаб. 2015 г. – Сыктывкар, 2015. – С. 382–386.

12. Тараненко І. В. Виховний потенціал фізичної культури у вихованні важких підлітків / І. В. Тараненко // Фізична культура в загальноосвітніх школах: проблеми та перспективи : матеріали регіон. наук.-метод. сем., 8 квіт. 2015 р. – Полтава, 2015. – С. 20–24.

АНОТАЦІЇ

Тараненко І. В. Особистісно орієнтований підхід до виховання важких підлітків у процесі занять фізичною культурою. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. – Умань, 2017.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення проблеми виховання важких підлітків у процесі занять фізичною культурою. На основі аналізу соціологічної, психологічної, педагогічної літератури розкрито стан вивчення проблеми.

Уточнено сутність понять: «важкі підлітки», «особистісно орієнтований підхід», «вихованість морально-вольових якостей».

З'ясовано особливості виховного потенціалу фізичної культури у формуванні особистісних морально-вольових якостей важких підлітків. Визначено критерії (особистісно-ціннісний, мотиваційно-вольовий, адаптивно-суб'єктний, комунікативно-поведінковий) показники та рівні (достатній, середній, низький) вихованості особистісних морально-вольових якостей важких підлітків.

Теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено комплекс педагогічних умов реалізації особистісно орієнтованого підходу до виховання морально-вольових якостей важких підлітків у позашкільній фізкультурній діяльності.

Ключові слова: особистісно орієнтований підхід, важкі підлітки, виховання морально-вольових якостей, фізкультурна діяльність.

Тараненко И. В. Личностно-ориентированный подход к воспитанию трудных подростков в процессе занятий физической культурой. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины. – Умань, 2017.

В диссертации осуществлено теоретическое обобщение проблемы воспитания трудных подростков в процессе занятий физической культурой. На основе анализа социологической, психологической, педагогической литературы раскрыто состояние исследования проблемы.

Уточнена сущность понятий: «трудные подростки», «личностно-ориентированный подход», «воспитанность морально-волевых качеств».

Выявлены особенности воспитательного потенциала физической культуры в формировании личностных морально-волевых качеств трудных подростков.

Определены критерии (личностно-ценностный, мотивационно-волевой, адаптивно-субъектный, коммуникативно-поведенческий) показатели и уровни (достаточный, средний, низкий) воспитанности личностных морально-волевых качеств трудных подростков.

Теоретически обоснованы и экспериментально проверен комплекс педагогических условий реализации личностно-ориентированного подхода в воспитании морально-волевых качеств трудных подростков во внешкольной физкультурной деятельности.

Ключевые слова: личностно-ориентированный подход, трудные подростки, воспитание морально-волевых качеств, физкультурная деятельность.

Taranenko I. V. Personality-oriented approach in education of troubled teenagers during the process of physical trainings. – The manuscript.

The dissertation for obtaining the Candidate Degree in Pedagogical Studies, Specialty 13.00.07 – Theory and Methods of the upbringing. – Uman State Pavlo Tychyna Pedagogical University. – Uman, 2017.

The dissertation presents a theoretical synthesis of a problem of education of troubled teenagers during physical trainings. The investigation of a problem is based on the analysis of the sociological, psychological, and pedagogical literature.

The dissertation specifies the essence of concepts “troubled teenagers”, “personality-oriented approach”, “education of moral and volitional qualities”.

The category of troubled teenagers describes the adolescents who are physically and mentally healthy, however they consciously or unconsciously resist to the pedagogical influence; they also inherent defects of personality development (problems with the adoption of values, formation of moral and volitional qualities) and violate the rules and regulations of behavior that impedes their formation as individuals. The troubled teenagers are in need of personality-oriented approach by teachers, attention of their parents and peers.

It has been found that physical trainings possess a strong potential that cannot be realized without specially designed educational technologies aimed at comprehensive education of harmoniously developed personality. One of these technologies is the personality-oriented approach in education.

Personality-oriented approach in education of troubled teenagers during the physical trainings could be considered as a system of attitudes towards troubled teenagers during organized pedagogical process of their physical development, which involves respect for the uniqueness and dignity of every personality; the development and formation of natural instincts, personal abilities, values, moral and volitional qualities; the creation of the atmosphere of security, success, support and the provision of troubled teenagers by the principles of humanism, democracy and so on. The implementation of the personality-oriented approach requires the usage of sports-oriented and environmental approaches, the set of which provides the personality of troubled teenager being formed during extracurricular athletic activities.

The education of moral and volitional qualities is presented as a result of upbringing, which has been illustrated through assimilation of all vital regulatory and behavioral functions aimed at the personality-valued behaviour, personal subjectivity, creative self-realization and self-improvement.

The dissertation has defined the criterion (personality-valued, motivational and volitional, adaptively-subjective, communicative and behavioral), parameters and levels (sufficient, medium, and low) of moral and volitional qualities of troubled teenagers. It has been found that the representative group of troubled teenagers was to be characterized by the levels of education of moral and volitional qualities: 6,75 % respondents of sufficient level, average – 29,85 %, the lowest – 63,4 %.

The dissertation theoretically argued and experimentally tested the set of pedagogical conditions of realization of personality-oriented approach in the education of moral and volitional qualities of troubled teenagers in the extracurricular athletic activities, namely: the involvement of troubled teenagers in the sport-orientated organizations; the provision of psychological and methodical preparedness of trainers to educate troubled teenagers of moral and volitional qualities; the usage of innovative forms and methods of personality-oriented education of moral and volitional qualities of troubled teenagers.

Key words: personality-oriented approach, troubled teenagers, raising moral and volitional qualities, physical training activities.